

KUR'AN-I KERİM'DE İSTİSNÂ (Hûd Sûresi, 116. Ayet Örneği)

Monique BERNARDS *

Çev.: Cüneyt EREN** - Bilâl TEMİZ***

Özet

Arap Gramerinde önemli bir yere sahip Şibeveyhi, Arapça için Kur'an metnini, bedevilerin söylemlerini ve Cahiliyye şiirini asıl kaynak kabul eder. Aynı âlim, "إِ" ile kurulan istisnânın izâhı için "*Kitâb*"ında dolu dolu 10 sayfa ayırmıştır. Hûd Sûresi 116. âyetteki istisna da üzerinde çok tartışılan bir konudur.

İstisna kurallarını bu âyet üzerinde uygularsak, genel terimin zikredildiğini, o zamandan günümüze kalan kimse olmadığından, genel terimi içeren bir önermenin olumsuz bir anlam ifade ettiğini ve genel terim ve müstesnanın, insanlarla aynı kategoride yer aldığını görürüz.

Netice olarak söz konusu âyetteki istisnânın munkatî' olduğu ve müstesnanın, Hicâz ağzına uygun olarak "إِ قَلِيلًا" şeklinde mansup okunacağı ortaya çıkmaktadır.

Abstract

Şibawayhi as an important Arab Grammarian, based his and the others grammatical rules on The Qur'an (esp. 'Utmanic) text, Bedouin speech and pre-Islamic poetry. And in this article the istitnâ (exception) rules are demonstrated using the verse 11.116 from the Qur'an.

In Arabic there are three kinds of exceptive sentence : The istitnâ muttasîl (joined exception), the istitnâ munḳatî' (cutting exception) and the mufarrağ istitnâ (void exception).

In the verse 11.116 we find a istitnâ munḳatî' with the exceptive particle *illâ* followed by an accusative, *qalîlan*. This, of course, is visible in the consonantal text. According to the rules, *illâ qalîlan* should at last be considered correct. But it has been said that the nominative form *illâ qalîlun* is allowed as a *şifa* in this verse.

Anahtar Kelimeler :

İstisnâ, mansup, el-Mubberred, merfû', Şibeveyhi

-
- * University of Groningen. Bu makale "*EXCEPT FOR A FEW.. THE EXCEPTION IN QUR'ÂN 11.116*" başlığı ile, Arabist, Budepest Studies in Arabic 15-16, Budepest 1995, pp. 3-10'da yayınlanmıştır.
 - ** Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
 - *** Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Okutmanı.

Söz Konusu Âyet ve Meâlî :

(فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الثُّرُوفِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةَ يَهُوَىٰ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ ،
وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ)

“Sizden önceki nesillerden, dünyada fesadı engelleyecek, (böylece toplumu helâk olmaktan koruyacak) tecrübe sahibi kişiler çıkmalı değil miydi? Onların içinden (görevlerini yaptıkları için) kurtardığımız az kimse dışında diğer zâlimler, sadece, kendilerine verilen refâhın ardına düşüp suçlu kimseler oldular.”

Sibeveyhi'in¹, kendinden öncekilerden farklı olarak ortaya koyduğu şeylerden biri, kendisinin ve diğer gramercilerin geliştirdikleri gramer kurallarını değişik kaynaklara bağladığını vurgulamasıdır. Bu kaynaklar Bedevî Arab'ın kelâmı² (Bedouin Speech), İslâm öncesi şiir ve Kur'ân metnidir. Sibeveyhi'in bir ifâdeyi kabul etmesi için, o ifâdenin kesin olarak Arab'ın kelâmında yer alığından tam olarak emin olması gerekir. Aynı zamanda Sibeveyhi, Hz. Osman Devrinde resmî olarak kabul edilen Kur'ân'ın (Mushaf'ın³) metnini Arap kelâmının⁴ en esaslı örneği olarak görür.

¹ Asıl adı 'Amr b. 'Osmân b. Kamber olan İran asıllı yazar, Şiraz yakınlarındaki Beyzâ şehrinde doğmuştur. Ailesiyle Basra'ya yerleşen Sibeveyhi, istisna tutulan (müstesna) konumundaki “أبو الذِّكَاءِ” terkiibini “النِّسْ”nin ismi zannıyla merfû okuyunca, hadis hocası Hammâd tarafından azarlanmış, o da Arapça ders grubuna geçip el-Halîl'in (ö. 175h) büyük öğrencisi olmuştur. Basra Ekolünün başkanlığına kadar yükselen Sibeveyhi, bütün Nahiv âlimlerinin hocası olarak tanınmaktadır. Vezir Ca'fer el-Bermeki'nin konağında gerçekleşen “zenbüriyye” tartışmasında, oyuna gerilerek mağlup edilmesini hazmedememiş, Bağdat'tan ayrılmış 180h. yılında Ahfaz'da vefat etmiştir. Ebû Saïd Hasen b. Abdillâh es-SİRÂFÎ (ö.368/979), *Ahbârü'n-nahviyyine'l-Basriyyin*, neşr., Mısır 1955, 48; Fazla bilgi için bkz.: ÇAKIR Mehmet, *Sibeveyh Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları*, 13-25, İzmir 1994; EGE Ramazan, *İbn-i Kemâl'in Esrârü'n-nahv'i ve Dönemindeki Arap Dili Filolojik Çalışmalarına Kısa Bir Bakış*, İzmir 2002, 13. (Çevirenler)

² Coğrafya bakımından kapalı bir sisteme sahip Arabistan'ın çöl ve vahalarında develeriyle birlikte konar-göçer halde yaşayan ve etrafıyla belirli ilişkileri dışına çıkarmayan bedevilerin günlük hayatta konuştukları Arapça, bozucu dış tesirlerden uzak kalmıştı ve kendi sadeliği içinde, konuşanları arasında yaşayıp gidiyordu. Diğer taraftan, bedevilerden çoğu, çeşitli ihtiyaçlar için Irak şehirlerine gittikçe, araştırmacı âlimler bunlardan çeşitli bilgiler alıyorlardı. Basralıların bedevî Araplarla buluşup her türlü müşküllerini halletme imkânları olduğundan, Küfe'lilerden daha şanslı idiler. Meselâ, bir Arap bedevîsi, Halef b. Ahmer'e Ebû Zeyd el-Ensâri'nin huzurunda, “مَا خَيْرَ النَّيِّ لِلْمَرِيضِ!” demişti. Bunu duyan Halef, “Ne güzel söz! Keşki insanlar bunu başkalarına duyururken bozmasalar.” dedi. Bu deyim “مَا أَحْسَنَ النَّيِّ لِلْمَرِيضِ!” mânasında ender kullanılan bir teaccüp fiili cümlesiydi. Bkz. ZEYDAN Corci, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, III. Basım, Matbaatü'l-Hilâl. II. 103; FAYDA Mustafa, “*Bedevî*” *mad. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991. (Çevirenler).

³ Halife Hz. Osman, kendi zamanında yapılan Ermenistan ve Azerbaycan Seferlerinden hemen sonra, vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit'ten kendisi için bir Kur'ân kopyalamasını emretti ve yine bir vahiy kâtibi olan Ebân b. Saïd'i ona yardımcı atadı. İkisi de ayrı ayrı birer mushaf yazarlarken, aralarında her anlaşmazlık çıktığında Hz.

Eldeki bu makalede Sibeveyhi'nin fikirlerini, onu izleyen gramer-ciler tarafından da kullanılan kaynakların değerlendirilmesi şeklinde sıralayacağım. Bu benim, daha önceki Arap Nahivcileri⁵ arasında Sibeveyhi'nin *Kitāb*'ının⁶ kabulü üzerine yaptığım çalışmada önemli rol oynayan bir problemdir. Bunun için özel olarak Kur'an'da Hüd Sûresi, 116. âyette geçen “ل” kelimesi üzerinde farklı görüşleri örnek olarak kullanacağım ama izinizle, öncelikle Sibeveyhi'nin *Kitāb*'ında yer alan genel kuralların bir analizini sunmak istiyorum.

Penrice, “Dictionary and Glossary of The Koran with Coptious Grammatical References and Explanation of The Text” isimli (1873'de basılan) sözlüğünde, “ل”nın “ل” yerine geçtiğini ve bunun (-medikçe, ...dışında, ... değilse) anlamlarına geldiğini ve genel olarak ismin mansup halinde kullanıldığını ifade eder. Ne yazık ki bu, görüldüğü kadar basit değildir. Sibeveyhi kendi *Kitāb*'ında orijinal istisna kelimesi “ل”⁷ olarak isimlendirdiği farklı oluşumları tartışmak için dolu dolu on sayfa ayırmıştır. Bu kurallar kısaca şu şekildedir⁸:

İstisna edilen şey (müstesna), genel terim olan müstesna minhten sonra geldiği ve bunları içeren önerme (cümle) de olumlu olduğu

Osman'a başvuruyorlardı. Daha sonra Hz. Osman, Peygamber (s.a.v.)'i hanımı Hz. Hafsa'dan, babası Hz. Ömer'den kalan ve deri, yaprak, düz kemik veya taş, ağaç kabuğu vb. çeşitli malzemeler e yazılmış Mushaf'ı, iade edeceğine yemin ederek, istedi. Yeni kopya ile karşılaştırdı ve hiçbir fark bulamadı. Son derece memnun olarak Hz. Hafsa'nın Mushafını iade etti ve halka, “el-Ümm” adı verilen bu asıl nüshadan kopya almalarına izin verdi. Bkz. : Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî (ö. 256h.), *el-Câmi'u's-Sahîhu'l-Muhtasar (el-Cüz'ül-hâs fi't-tefsîr)*, tahk. : Dr. Mustafa Dübü'l-Buğâ, Dâru'bnî Kesîr, Yemâme, Beyrut 1987, III. Basım, I-VI, IV, 1908; Muhammed b. İsmâ'et-Tirmizî es-Sülemî (ö. 279), *Sünenü't-Tirmizî, (el-Cüz'ül-hâs fi't-tefsîr)*, I, 284; Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi* çev.: Mehmet Sait MUTLU, Yağmur yayınları, İstanbul 1965, 47-49. (Çevirenler)

⁴ Bkz. Edmund BECK, “Arabiyya, Sunna und 'Amma in der Koranlesung des zweiten Jahrhunderts”, *Orientalia* 15 (1946) 180-224; 364; CORNELIS H. M. Versteegh, “Arabic Grammar and Corruption of Speech”, *الأبحاث* 31 (1983) 139-160; 149. CARTER'e göre Sibeveyhi, Hz. Osman Devri Kur'an metni için her ne kadar çok erken olsa da, “O, resmî olsun olmasın, sadece belgelemek veya sırf gramerce önemini vurgulamak için Kur'an metnini kullanır.” der. Bkz. Michael CARTER, *A Study of Sibawaihi's Principles of Gramatical Analysis* Oxford, 1968: 50.

⁵ Monique BERNARDS, *The Editor of Sibewayhi's Book. Al-Mubarrad's refutation: Study and Text*, Leiden, E. J. Brill, forthcoming.

⁶ Sibeveyhi'nin, hayranı olduğu hocası el-Halîl (ö.170h.)in bilgi ve fikirlerini zabt edip yansıtmak amacıyla yazdığı el-Kitâb'ı, öğrencisi el-Ahfeş (ö.207)in gözcülüğünde yazılıp rivâyet edilmiş bir nahiv kitabıdır. Çevresinden olumlu-olumsuz e-peyce tenkit alan el-Kitâb'ı, el-Kisâi'nin gizlice ve üstelik ücretle okutması, el-Ferrâ'nın, öldüğünde yastığının altından çıkması, Ebû Zeyd'in öğrencisi ve Kitâb'ı ile iftihar etmesi vb. olaylar, etrafındaki yansımaları göstermektedir. (ÇAKIR Mehmet, *a.g.e.*, 16-17,

⁷ Ebû Bişr 'Amr b. Sibeveyhi, *Kitâb Sibeveyhi*, Tahk. Muhammed Hârun, I-V, Kahire Mektebetül-Hancı ve Riyâd Dâru'r-Rifâi, 1983, II, 310-315, 319-320, 331-335.

⁸ Ramazan EGE, *a.g.e.*, (Arapça kısmında) 69.

zaman, müstesna daima mansup halde kullanılır; “ أَتَانِي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا ” veya “رَأَيْتُ الْقَوْمَ إِلَّا زَيْدًا”de olduğu gibi⁹.

İstisna genel terimden sonra yer alır, istisnayı içeren önerme de olumsuz olur veya olumsuz anlam içerirse, diyelim ki : “لو” ile başlıyorsa, bedel-bedelün minh'te¹⁰ olduğu gibi, müstesna genel terimin yerini alır. Dolayısıyla yerine geçtiği isme bağlıdır ve onunla aynı kategoriye konulmalıdır; “ مَا أَتَانِي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدٌ ”de olduğu gibi. Veya istisna tutulan şey, genel terimin bir açıklaması olarak düşünülebilir. Örneğin, niteleyici bir isme (bir sıfat)a benzetilerek veya onun yerine kullanılarak “ مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا زَيْدٌ ” denmesi gibi. Fakat güvenilir kaynak kişilere¹¹ göre, bu çeşit istisna cümlelerindeki müstesna, aynı zamanda ismin mansup halinde olabilir. Çünkü “إِلا”, “وَلَكِنْ”nin anlamını içerir; “*İnsanlar gelmedi ama Zeyd geldi.*” gibi.

Eğer müstesna, genel terimin kategorisinden temelde farklı bir kategoride yer alıyorsa, Hicaz lehçesi veya ağzı¹² gereğince, genellikle ismin mansup hali tercih edilir; “ مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا حَمَارًا ”da olduğu gibi. Çünkü bir eşek hiçbir zaman bir insanın veya onu tanımlayan bir ismin yerine geçemez. Sonuç olarak bu durumda müstesna ne bedel, ne de sıfat olabilir. “إِلا” tekrar ismin mansup halini gerektirerek “وَلَكِنْ”nin anlamını alır. Temîmoğulları¹³ bu çeşit istisna cümlelerinde bile “إِلا”nın yorumunu bedel diye kabul eder ama Sîbeveyhi (doğrudan) ismin mansup halini tercih eder¹⁴.

⁹ “Topluluk, Zeyd hâriç, bana geldi.” ve “Zeyd hariç, topluluğu gördüm.” anlamındaki bu örneklerde “القوم” genel önerme, “زَيْدٌ” ise müstesnadır.

¹⁰ Munkatı istisnada Hicazlılar –ki onların dili en yüce dildir- müstesnanın mansup olmasını gerekli görürler. Temîmoğulları bedel olmasını uygun görür ve mansup olmasını tercih ederler. Şâir ‘Amir b. Hâris, “وَبَلَدٌ لَيْسَ بِهَا أَنْبِيءٌ إِلَّا الْبِعَافِيرُ وَالْإِلَّاعِيْنَ”, Güzel ceylanlar ve beyaz develerden başka dostun bulunmadığı nice memleketler vardır.” beytinde “البعافير” ve “العيِّن” isimlerini, aynı cinsten olmadığı halde “انبيس”den bedel olarak kullanmıştır. Abdullah b. Yûsuf b. Hişâm (ö. 761h.), *Şerhu Şüzûri’z-zeheb fi ma’rifeti kelâmi’l-Arab*, Tahk.: Abdülğani ed-Değar, Dimeşk 1984, I. Basım, I, 343. (Çevirenler)

¹¹ Sîbeveyhi’nin Yûnus ve İsâ’ya dair bir hikâyede bildirdiği gibi. Sîbeveyhi, *Kitâb*, II,319.

¹² Hz. Peygamber ve sahâbilerin yaşadığı şehirleri bünyesinde barındırması sebebiyle dini ilimlere Hicaz’ın öne çıktığı ve bir ekol oluşturduğu görülmektedir. Arapça’nın lehçeleri içerisinde Kur’an Arapçası ile bütünleşerek vahyin ve İslâm Dini’nin lisanı haline gelen Hicaz Lehçesi en hızlı gelişen lehçelerden biri olmuştur. Kur’an’ın Hicazlılar’ın Lehçesiyle indiği hususu âlimler arasında tatışma konusu olmuştur. (es-Süyutî, *Târîhu’l-hulefâ*, Beyrut 1986, ss. 355-364’den) Dil âlimleri Hicaz Lehçesini ilk ve son lisan kabul etmişlerdir. (Cevâd Ali, *el-Mufassal*, IV, 276-277’den) KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, “*Hicâz*” *mad. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991. (Çevirenler).

¹³ Temîm sertlik ve şiddet anlamından türemiştir. Temîmoğulları Temîm b. Mürr b. Üdd’ün soyundan kabilelerdir. İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *el-İştikâk*, tahk. : Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1958, I-II, 201-202’den EGE Ramazan, *a.g.e.*, (Arapça kısmı s. 42) İzmir 2002, 13. (Çevirenler)

¹⁴ Sîbeveyhi, *Kitâb*, II, 319-320.

Eğer genel terime cümlede hiç yer verilmiyorsa, durumu ne olursa olsun müstesna genel terimin yerine geçer. Örnek: “ مَا جَاءَنِي أَحَدٌ ” ve “ مَا رَأَيْتُ إِلَّا زَيْدًا ”.

O halde üç çeşit istisna cümlesi vardır : Birincisi “istisnâ-yı muttasıl” yani bitişik istisna. Bu tür istisnada müstesna, bedel veya sıfattan olduğu gibi, genel terimle aynı kategoride değerlendirilir (ve aynı i’rap¹⁵ ile şekillenir.)

İkincisi istisnâ-yı munkatı’, yani acımasız¹⁶ istisna. Bu çeşit istisnada müstesna her zaman ismin mansup halindedir. Çünkü “إِلا”, “وَلَكِنْ” anlamını içerir, genel terimin sonu (i’râbı) nasıl olursa olsun. (Yeri gelmişken, Sibeveyhi’ye göre munkatı’ terimi, daha sonraki gramercilerin “istisna ve genel terim farklı kategorilerde yer alırlar” şeklindeki tespitlerinin aksine, genel terim ve müstesnanın farklı i’râba sahip oldukları anlamına gelir.)

Üçüncü olarak istisnâ-yı müferrağ, yani içi boşaltılmış istisna. Bu türde genel terime cümlede yer verilmez ve müstesna, genel terim ne durumda olursa olsun, onun yerini alır. Bu çeşit istisna cümlesi Sibeveyhi tarafından muttasıl istisna olarak ele alınıp tartışılır. Ne bu üçüncü çeşit istisna, ne de “إِلا” ile kurulmuş olan değişik yapılar (örneğin müstesnanın genel terimden önce geldiği durum), burada tartışılan konuyla ilgili değildir!¹⁷

Demek ki bunlar Sibeveyhi tarafından “إِلا” ile kurulmuş olan istisna yapısı kurallarıdır. Eğer bunları el-Müberred (ö.285h.)in¹⁸ ele

¹⁵ Arapça’da i’râp, cümledeki görevine göre sonu değişen (mu’rap) kelimelerde görülen harf veya hareke değişikliğidir. Mebni kelimelerin sonlarında bu tür değişiklikler görülmez Bkz. : Rabîha Çelebi, *el-’İrâbü’s-Sa’îh*, İzmir 1997, 5.(Çevirenler).

¹⁶ Yazar burada munkatı’ kavramını “kesin, katı, acımasız” anlamında alarak, istisnayı, “severed” sıfatıyla birlikte kullanmış. Ne var ki Arapça’da munkatı’ sıfatı “(diğeriyle ilgisi) kesik” anlamındadır ve istisna tutulan kişi veya şeyin, genel terim grubundan farklı cins veya türden olduğunu anlatır. “Köpek hariç, sürü geldi: جَاءَ الْكَلْبُ إِلَّا الْغَمَّ إِلَّا الْكَلْبُ” cümlesindeki istisnada olduğu gibi. Fazla bilgi için bkz.: Muhibbüddin b. el-Hüseyn el-Ukberî (ö. 616h), *et-Tibyân fî İ’râbi’l-Kur’ân*, tahk.: ‘Alî Muhammed el-Buhârî, İhyâu’l-kütübi’l-‘Arabiyye, II, 132. (Çevirenler)

¹⁷ Bkz. Sibeveyhi, *Kitâb*, II, 335 vd.; “إِلا”nın genel kuralları için bkz. William Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Gözden geçirilmiş III. Basım, I-II, Cambridge Üniversitesi basımı 1967, II, 335-337; H. Reckendorf, *Arabische Syntax*, Heidelberg, Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, 1921. 502-12; *Die Syntaktischen Verhältnisse des Arabischen*, Leiden E.J. Brill 1967 (Fotokopi teksiri), 712-26 ve Michael Carter, “A Note on Classical Arabic Exeptive Sentences”, *Semitik Çalışmalar Dergisi*, 20 (1975), 69-70.

¹⁸ Bu ismin “Hakta sebat hususunda benliğini donduran” anlamında “el-Müberred” biçiminde kullanılması da bazı kişilerce gündeme getirilir. Es-Sîrâfî, “el-Mâzinî” “el-Elif ve’l-Lâm” adlı kitabını tasnif ettiği zaman Müberred’e incelikli ve muğlak bir şey sormuş, o da en güzel cevabı vermiş. Bunun üzerine “Kalk! Sen el-Müberred (hakki ispat edip donduran)sın” demiş. Sonra Küfeliler ismi değiştirip râ’yı fethalı yapmışlar. Bkz. es-SÜYÛTÎ, Celâluddin ‘Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *el-Müzhir*

aldığı metotla karşılaştırsak -ki el-Müberred aynı konuyu kendi Muḳtaḳab'ın(in yazılmasın)dan 60 yıl sonra ele almıştır- aşağı yukarı onun kurallarıyla aynı olduğunu görürüz. Bu ünitenin istisna ile ilgili bölümü, Kitāb'inkinden farklı paragraflar içerir ve Kitap'ta yer alan bazı paragraflar Muḳtaḳab'ta yoktur. Ama genel kurallar aynıdır ve çoğunlukla aynı teknik terimlerle ifade edilir¹⁹.

Bununla birlikte iki yazar arasında munkatı' istisnadaki bedel olma ile ilgili bazı görüş ayrılıkları vardır : Sibeveyhi “عِشْرُونَ دِرْهَمًا” ifâdesinde, “عِشْرُونَ” rakamının icâbı (mansup) kullanılan “دِرْهَمًا”de olduğu gibi, müstesna da aynı metotla istisna ifâdesinin ilk kısmının gereği, mansup kullanılır, der. Diğer bir deyimle “زَيْدًا”, “إِلَّا”nın vekilinin gerektirmesiyle mansup halde bulunur²⁰.

Öte yandan el-Müberred, “إِلَّا”, geçişli kullanılan bir fiilin yerini aldığından, müstesna ismin mansup halinde oluşur, der. Ona göre “Zeyd'i kastetmiyorum : لَا أَعْنِي زَيْدًا” ya da “Zeyd'i onlardan müstesna tutuyorum : أَسْتَتْنِي مِنْهُمْ زَيْدًا” ifâdelerindeki nesnelere benzeyen müstesna, aynen münādânın²¹ mansup hali gibidir²².

Şimdi Kur'ân'da 11. sûrenin 116. âyetindeki “فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةَ يَدَيْهِمْ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ...” Sizden önceki nesillerden akıllı kimselerin, yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan men' etmeleri gerekmez miydi? Fakat onlar arasından, ancak kendilerini kurtardığımız pek az kişi böyle yaptı²³” ifâdesine bir göz atalım. Burada istisna edatı “إِلَّا”yı, mansup haldeki “قَلِيلًا”in takip ettiğini görüyoruz. Bu, elbette ki (cümle sonlarında vakfedildiğinde) sakın harflere sahip olan metinde görülebilir. Biz Sibeveyhi tarafından esas alınan kuralları bu yapılar üzerinde uygularsak: 1. Genel terimin zikredildiğini, 2. O zamandan günümüze kalan kimse olmadığından, genel terimi içeren bir önermenin olumsuz bir anlam ifade ettiğini ve 3. Genel terim ve müstesnanın, insanlarla aynı kategoride yer aldığını görürüz.

fi 'Ulûmi'l-Luġati ve Envâ'ihâ, Tahk.: Fuâd 'Alî Mansûr, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1988, II, 364; ÇAKIR Mehmet, a.g.e., 17, 19, 20. (Çevirenler)

¹⁹ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *Kitâbü'l-Muḳtaḳab*, tahk. Muhammed 'Abdülhâlik 'Udayme, I-IV, Kahire Dâru't-Tahrîr, 1965-68, IV, 389-421.

²⁰ Sibeveyhi, *Kitâb*, II, 319; Yine bkz. I, 95 ve II, 330-331; ve Michael Carter, “Twenty Dirhams in the Kitâb of Sîbewayhi” *Bulletin of the School of the Oriental and African Studies*, 35 (1972) 485-96.

²¹ “Seslenen” anlamına gelen münādâ, seslenen kişi tarafından tam olarak tanınmıyorsa veya muzâf (tamlanan) ise, cümlede bulunmayan “أناذي : sesleniyorum” fiilinin nesnesi olarak takdir edilir ve mansup halde kullanılır. “يَا طَالِعًا جَبَلًا” veya “يَا عَبْدَ اللَّهِ” gibi. Geniş bilgi için bkz. Abdullah Cemâlüddîn b. Yûsuf el-Ensârî (ö.761h), *Evzâhu'l-mesâlik ilâ Elfiyeti'bnî Mâlik*, Dâru'l-cil, Beyrut 1979 V. Basım I-IV, IV, 22. (Çevirenler)

²² el-Müberred, *el-Muḳtaḳab*, IV, 389-94.

²³ Şleyman ATEŞ, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul-1988, IV, 347. (Çevirenler)

O halde kuralların temelinde istisnayı, bir sıfat ve hatta bedel olarak, merfû haldeki “قليل” ile kurulan muttasıl istisna şeklinde görmemeye hiçbir neden yoktur.

Kurallara göre “إلا قليلا”, “إلا قليل”den daha iyi değilse de, en azından ondan daha doğru kabul edilir. Bu da daha önce yaşamış çok sayıda gramercinin görüşleriyle tam olarak örtüşür. Meselâ el-Ferrâ²⁴ bu âyette, “kesintisiz okumak niyetiyle: عَلَى نَيْءِ الْوَصْلِ” merfû şekilde okumanın da doğru olduğunu açıklar. el-Cermî²⁵ ve el-Mâzinî²⁶ her ikisi de bu âyette bir sıfat olarak merfû okunuşa cevaz verirler. el-Ahfeş²⁷ de merfû şeklin doğru bir alternatif olduğunu belirtir²⁸.

Bununla birlikte Sibeveyhi bu âyeti, “إلا” kelimesinin sadece “ولكن” mânasına sahip olabildiği ve böylece müstesnanın mansup olmasını gerektirdiği istisna cümleleriyle ilgili olan ayrı bir paragrafta dahil etmiştir. Ne Kur’ân’ın bu paragrafta örnek olarak gösterilen diğer âyetlerinden, ne de şiirin asıl kaynaklarından veya “Kelâm”dan yapılan alıntılardan hareket ederek hiç kimse, Sibeveyhi’nin Hûd Sûresi 116. âyetini bu özel paragrafta ele alıp tartışmasının sebeplerini açıklayamaz²⁹.

²⁴ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ ed-Deylemi (ö. 207h) Edebiyatçı, nahivci ve dilcidir. İran asıllı olup el-Kisâi en meşhur öğrencisiydi. Nahvin kuruluşu açısından erken bir dönemde yaşamış olması sebebiyle dile dair terimler tam olarak yerleşmediğinden, bugün büyük bir kısmı bilinmeyen orijinal ıstılahlar kullanmıştır. Telif ettiği eserlerle Küfe Ekolüne son şeklini vermiştir. Öldüğü zaman Sibeveyhi’nin el-Kitâb’ı yastığının altında bulunmuştu. Ramazan EGE, *a.g.e.*, Arapça kısmı s. 25. (Çevirenler)

²⁵ Ebû ‘Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (ö. 225h) Nahvi el-Ahfeş’ten, lügat bilgisini Ebû ‘Ubeyde, el-Esma’î’ ve diğerlerinden almıştır. Sibeveyhi’nin el-Kitâb’ının üçte birini el-Müberrid’e nakletmiştir. Ramazan EGE, *a.g.e.*, Arapça kısmı s. 25. (Çevirenler)

²⁶ Ebû ‘Osmân Bekr b. Muhammed el-Mâzinî et-Temimî (ö. 207h) nahivci, eebiyatçı dilcidir ve Sarf ilmini ilk derleyen kişidir. Basra’da vefat etmiştir. *‘İelü’n-Nahv, Mâ telhânü fîhi’l-âmmе, el-Elifü ve’l-Lâm, et-Tasrif*, eserlerindedir. Ramazan EGE, *a.g.e.*, Arapça kısmı s. 50. (Çevirenler)

²⁷ Ebu’l-Hasen Sa’id b. Mes’ade el-Ahfeş’ül-Evsat (ö. 203h) nahiv, lügat ve arüz âlimidir. el-Halîl b. Ahmed ve Sibeveyhi’den ilim öğrenmiştir. Sibeveyhi’ye çoğu görüşlerinde karşı olmasına rağmen Kitâb’ı ondan rivâyet etmiştir. Ramazan EGE, *a.g.e.*, Arapça kısmı s. 18. (Çevirenler)

²⁸ Ebû Zekeriyâ’ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’, *Maâni’l-‘Kur’ân*, Tahk. Ahmed Yûsuf Nacâti ve Mahmûd ‘Ali en-Neccâr, I-III, Kahire el-Hey’etü’l-Mısrıyyetü’l-‘Ammetü li’l-Kitâb, 1980, I, 167; II, 30 vd; Ebû’l-Hasen Sa’id b. Mes’ade el-Ahfeş’ül-Evsat, *Maâni’l-‘Kur’ân*, Tahk. Fâiz Fâris el-‘Hamed, I-II, Küveyt 1981, 115, 404; Ebû ‘Hayyân Muhammed b. Yûsuf, *Menhecü’s-sâlik fi’l-‘kelâm ‘alâ Elfiyeti’bn-i Mâlik*, Tahk. Sydney Glazer, New Haven, Conn.: American Oriental Society, 1974, 170; Fahrüddin er-Râzî, et-Tefsîru’l-kebir, Tahk. Abdurrahmân Muhammed, I-XXXII, Kahire Matbaa’tü Behiyâtî’l-Mısrıyye, 1938, XVIII, 75; Raziyyüddin Muhammed b. el-‘Hasen el-Esterâbâdi, *Şerhu Kâfiyâti’bni’-‘Hâcib*, I-II, Beyrut, Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1969, I, 229.

²⁹ Sibeveyhi, *Kitâb*, II. 325-29.

el-Müberred'in, "*Muḫtaṣab*" adlı eserinde bu âyet için söylemek gereğini duyduğu ifâdelere yakından bakarsak, sanırım onun nedenlerini daha iyi anlayabiliriz. el-Müberred'in bu konuyu ele alışında bize neler çarpıcı gelir? İlk olarak, el-Müberred bu âyeti istisnanın genel terimden farklı türden olduğu munkatı' istisna cümlelerini ele aldığı bir paragrafta incelemiştir; dolayısıyla müstesna bir bedel veya sıfat olamaz. O "sadece "إلى"nın, "ولكن" mânasına gelmesi nedeniyle müstesnanın mansup halini içeren istisnalar üzerine bir paragraf eklememiştir. Kendisinin "لولا" edatı "هَلَا ... değil" anlamına geldiği için, âyeti bu özel paragrafa eklediğini belirtir. Yapabildiğim kadarıyla

"إلى قَلِيلًا مِمَّنْ أُنْجِبْنَا مِنْهُمْ" ifâdesinde "قَلِيلًا" munkatı' istisna olmak üzere mansuptur. el-Ferrā, "ألو"dan bedel olmak üzere merfû' okunmasına cevaz vermiştir. Ona göre bu, tamamen "إلى قَوْمٍ يُؤْنِسُ"³⁰ âyet ifâdesine benzer³¹.)

محمد بن محمد العمادي أبو السعود(951)، إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم ، دار إحياء التراث العربي ، بيروت ، 9 ، ج: 4 ص: 246-247

"Onlardan kurtardıklarımızdan az bir kısmı dışında.." ifâdesi munkatı' istisnadır. Cer harfi "من" "bir kısım" anlamını değil de açıklama için kullanıldığından, o sıfat üzere oldukları için, "Fakat, onlardan az bir kısmını kurtardık" demektir. Çünkü kurtulanların hepsi kötülüğü engelleyenlerdir. Muttasıl istisnâ olması, sözün görünüşüne bakılırsa, doğru değildir.

³⁰ Yûnus, 10/98. Söz konusu âyetle sıkı bir benzerliği olan âyetin metni şu şekildedir: قُلْ لَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونِسَ لَمَّا آمَنُوا كَتَفَنَّا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخَزْزِي فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ

³¹ Mekki b. Ebî Tâlib el-Ḳaysî, (ö.437h), *Müşkilü İ'râbi'-Kur'an*, Müessesetü'r-risâle, Tahk.: Dr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut 1405h., II. Basım, I-II, I, 386.